

Szepes Erika MAGÁNYOS ABLAK AZ EMLÉKEKRE

 ligetmuhely.com/szepes-erika-maganyos-ablak-az-emlekekre/

Egy férfi ül az ablaknál. Az ablak panelházból nyílik, a férfi Birtalan Ferenc költő. Az ablakból kinézve nem a tájat szemléli, hanem emlékeit kutatja, magában mormolva, félhangosan kimondva vagy az előtte lévő papírral megbeszélve – verseket írva – életét szeretné felidézni, újra megélni. Ezekből az emlékekből állított össze három kötetet: *Rigótörténet feleségének* (2013); *Játszik éjszakát* (2015); *Barbármennysország* (2016) címűeket. (A tanulmányban a kötetek címeit kezdőbetűjükkel jelölöm, a mellettük álló számok a kötet oldalszámjai.)

tíz éve mióta itt lakom
egyfolytában fúrják a betont
ha felejteni akarok
kinézek az ablakon

(B 78)

egyedül vagyok mint mesékben a vének
van hogy fölkapom a fejem
szent ég megint magamnak beszélek

(J 33)

Rigótörténet

Birtalan önmagáról mesélő költő: verseit egyes szám első személyben írja, egyszerűen, a köznapi beszéd kifejezéseivel és sodrásával, avagy lassító tempójával. Van ugyan kivétel: éppen a *Rigótörténet, feleségének* – ez prózában, elbeszélő módban, egyes szám harmadik személyben szól. Elbeszéli a kedvesnek, mi történik, mióta egyedül maradt, mi volt a legerősebb, a legutolsó emlék együttlétükről. „A rigókról mindig beszámolt. A végén már csak a rigók maradtak. Róluk mesélt. A két fiókáról, hogy kiröpültek, hogy üres a fészek... – Róluk írnak... a rigókról” (R 78). És Birtalan írt, nemcsak prózában, hanem főként versben. A rigó gyerekkorától kíséri, a tavaszt, az ifjúságot, a boldogságot jelenti: „visszapörögnek az évtizedek / és kisfiú vagyok / újra kamasz a simogató márciustól / hiába tudom / semmi sem igaz / kigombolt ingembe bújó szél se / mégis megbolondulok érte / a rigóénekeért / gerleszóért ...” (B 46). Másik elbeszélő darabja az egyedül maradás éveit, a költő szétesését mutatják, amit a magánmitológia – rigó – visszatérő képe elevenít meg: „a fontos dolgok is elenyésznek / emlékeid közt nem találok / széthullik mint a rigófészek / hiába keresed hiába várod”. Az otthon szétesik, a rigófészek széthullik, de a legszebb rekviemet mégis a rigók zengik (R 66). Aki az emlékeket tudatosan keresi és gyűjti, annak nincs nagyobb veszteség, mint a felejtés: „a félelem / hogy idő előtt felejték / arcokra is alig emlékszem / állok gondolák közt a közértben / és nem tudom mi az a fontos amit / és azt se mi miért nem” (B 14).

Uitz Béla: Fekvő nő

A *Rigó*történet elviselhetetlen magányában születtek a legmélyebb, legkeserűbb versek:

magam vagyok
borostyán-gyász avarban.
Úttalan úton dűnnyögök,
csak el ne higgyem: baj van

(R 65)

A gyerekkori emlékek és kamaszálmok közt bolyongva Birtalan kortalannak érzi magát:

balga vagyok
elhasznált korban élek
bennem retteg egy kisgyerek
s a lángoló kamasz

(R 16)

Amiben biztos, ami szilárddá teszi, a belső élet, önmaga költő-létének fontossága. Tudja, hogy a költő-lét mélyről irányítja, olyan mélyről, ahová rajta kívül senki sem férközhet: „az orvosok nyitott mellkasomban látták-e / a vér a

szikék és érfogók közti tolongásban / félelemtől reszketően hol rejtőzködnek a versek” (B 48). Ha nem is a lélek belsejében – amiként a latinok mondják: in infimis cordis, azaz a szív legrejtettebb zugában –, de a valóságban ott áll előtte egy tárgy, ami – nem kevésbé fontos – külső ösztönzője volt költészetének, egy íróasztal. Mert lehet a tárgyakhoz is erős érzelmekkel kötődni: „az íróasztal kb. 90 x 45 cm-es / fiam kiszolgált gyerekbútorából (némi mesterkedéssel) / évek óta a *tett színhelye* már /.../ íme a vers szülőhelye / így lehetne mondani szépen” (R 52).

Magának írja, mondogatja verseit, de azért izgatja a művek továbbélése, értékelése is:

„ha nem leszek / ki mint ítéli meg a verseket / miket magam miatt írtam magamnak / mind kicsikart vallomás (...) szóhalmazokat mentettem a nincsből / halált szerelmet tavaszt” (R 16).

A megmentett szóhalmazok alanyai csak Birtalan emlékeiben vannak. Az ablakon kinézés, a versírás tehát emlékgyűjtés.

„miből lesznek emlékek?”

„buta kérdés: mindenből / amit megélünk ami nem hal túl minket. és kezdünk kutakodni / sokasodnak, tágulnak a fehér foltok – eltűnik / egy arcél, egy illat, ami hozzá tartozott...” (B 28). És akár a tudatos emlék-kereséssel, akár egy emléknym beszüremkedésével megelevenedik a múlt egy darabja: „érezni a / készülő vasárnapi ebédek konyhaablakon át udvarra úszó illatát”; „érezed / kezeden egy kéz melegét szikrázó hóesésben” (B 22).

az otthont idézi

Birtalan étel-emlékei mindazoknak felidéznek az ötvenes-hatvanas évek illat- és ízvilágát, akik ezeken az anyai furfanggal ehetővé, sőt jóízűvé varázsolt táplálékokon nőttek fel. A sosem feledhető ételekből egy lakomára való: „a paraszt evő táltos esti mesékben / míg alma sül a kályhaplatnin / s a zsarátban krumplik édesednek” (J 9); „sör se volt csak málna / és fehér tekert zacskókba lapáttal mért cukorkák / voltak sütemények egy tíz volt a krémes / nagy ritkán minyont és tortát is ettünk / de semmi sem ért a fagyalt nyomába” (B 90); „ a világ egy tepertős pogácsa / paradicsomleves minnek a realitása” (B 45). Radnóti *Nem tudhatom* meleget árasztó nosztalgiájára emlékeztet Birtalan *nem tudom*-ja, s ha amott a hazát, itt az otthont idézi a vers: „hogyan kinek mit jelent / az újév hajnalán sparheltre tett fazék / nem tudom / nekem a konyha gőzmelegében anyut / ahogy Ilona nénivel nevetnek / a maradék székelykáposztán / mint változik át korhelylevessé” (B 104).

A költő személyiségének alaprétégehez tartozik mindaz, amit otthonról hozott: a „tányérnyi szeretet” emléke (B 52); hogy az ételek tálalása intimitás, hogy anyjától tanult nyelvben megmaradt néhány étel és növény régi, népi elnevezése (J 50–51). A főzés folyamata és a főzött-sütött ételek végigkísérik Birtalant egész életén, csak a konyhában tevékenykedő személy változik: először ő főz a tanult módokon beteg anyjának, feleségének (R 68); „csináltam köménymaglevest / mikor betegségeimből lábadoztam / anyu mindig főzött s ha jólesett / az a gyógyulásomat jelezte”, „ha tojást is csorgatott bele / rongyoslevesnek nevezte / én a szegénységre gondoltam” (J 32). Még uborkát is a tanult módon tesz el (J 104). Igyekszik pontosan követni a példát: „régóta visszaérezem a szeretett ízeket, ha főzök” (J 32).

Czöbel Béla: Fekvő nő

„mik tudnak emlékké lenni? nevek bukkannak elő / a semmiből (...) egyre gyakrabban jut eszedbe, írod le, vagy inkább / mint mágikus ábrát a barlangrajzokon véсед / az emléked falára, mert nem szabad elmúlnia.” (B 22)

Akinek az emlékei erősebbek, mint egy szép vers terve, azzal megtörténhet, hogy „a hirtelen beúszó sült krumpli szaga / bármit eszembe juttathatna / rólad ezen a kora estén” (B 16) – ez a szerelmes verset elűző sültkrumpli-szag legszebb szerelmi vallomásainak egyike; egy régi bőrtáska „szomorú-keserű szagában a zsírkenyér-uzsonna illata is benne marad” (B 106); „anyutól örökölt szavakat hurcolok hét évtizede” (J 9); és a portörölőnek használt, mára elfelejtett eszközök nevét és az anyai intést, hogy alaposabban dolgozzon velük (B 36). De nemcsak szavakat örökölt, hanem az emlékeket pókhálóként beszövő horgolásmintákat, és velük az anya halálát: „a lakást elborító kisnagy terítők / ahogy ujjára karikázódik a fenyő-perle (...) mikor nem volt több fonal / és beterítettek mindent a csipkék / testét összekaszabolta a rák / aprócska díszei messzire vitték” (J 18). És felidézik a gyerekkor világát a jelképesse vált kellékek: „egy klottgatya egy rossz cipő / egy kék egy vörös nyakkendő / bakancs talpában jancsiszög”, meg a hétköznapi valóságai: „falatnyi hit és remény kell / karéjnyi zsíros kenyérral / amihez vadsóskát harapsz”, és amiként az emlékezés a tárgyak segítségével végigfut az időn, úgy összegzi a gondolat, jót-rosszat betakarítva, az addigi életet: „hova vitt majd hét évtized / jeges tüskés göröngyös út / álmodtad / nincsenek tanúk / magához húz a

végtelen / jövőtlen múltad sincs jelen” (J 17).

folyamatosan gyötrő emlék

Ablakból kinézve olykor gyerekzsivaj hallatszik fel, a kiáltozásba-sikongatásba az ismert, együgyű dalocska szövege vegyül („éliás tóbiás...”); a hangzavar hallucinációvá válik: „ülök a gép előtt az ablak mellett, / nem hallgatózom, csak hallom őket / és fölismerem a hangomat” (B 88). A gyerekkorból fájdalmas, életre szóló emlék, hogy nem érte el a véccéláncot, „magassá növesztette bennem a hiányérzetet” (J 8). És milyen felemelő, hogy a gyerekkortól folyamatosan gyötrő emlékek után így zár egy verset: „hogyan pusztultam bele / hogy mindezzel dacolva / boldogan éltem” (B 81).

A becenevek és megszólítások

A *Rigótörténet* megszólítottja Bogár. Mesebeli becenév.

ki emlékszik a csokorra
ki rád
ki a semmiből lángoló felem lettél
...
nem hittem istenekben
hogyan sorsunk elrendeltetett
de nem lehetne álmodni szebben
hogyan én megátkozott
találkozhattam veled

(R 42)

A semmiből teremtett lány úgy szállt el, mint az ifjúság:

az a talán igaz se volt fiatalság
volt Logodi utca
az a hetvenkét lépcső a lakásig

(R 37)

Emlék és álom attól lesz még szebb, attól nyer bizonyosságot, hogy a Logodi utca lépcsőit pontosan megszámlolja a költő – tehát valóban volt. (Mint Radnóti versének címe: *Pontos vers az alkonyatról.*) Az elmúlt ifjúság nem minden pillanatát őrzi tisztán az elme, és a költő gyötrődik, ha hiányos vagy homályos emlék lép tudatába: „...mindig színház után / még *hatvankilenc előtt* / neked white lady az asztalon / kezd az agyamra menni / a hogyhívták zenész / mit játszott / nem tudom / fogason kék / tediber kabátod / szép szikrázó havas december / lehet hogy piafot / piafot szerelemmel / ahogy beléptünk nekünk játszott / (...) asztalokon fehér terítők / *a rojtokra jól emlékszem* / csak az arcod nem áll össze / nem / az istenért sem” (R 39–40). És még keserűbben: „*Nézek utánad. / Reménytelen visszaidézni arcodat, / Mereven állok akár egy nagy oszlop, / Nehogy az emberek eltévedjenek*” (B 64).

Derkovits Gyula: Alvó nő

Van egy másik, becéző-rejtő megszólítása is: *Tengerszín szemű*. Ő nem Bogár – másik életszépítő társ. A Bogár név becézés, a Tengerszín szemű azonban más. A szó állandó jelzőből (*epitheton ornans*) önállósult névvé, a jelző beszélő szó: akinek a szeme tengerszínű. Szigeti Csaba nagy tanulmányt írt ezzel rejtélyes címmel: *A Senhal, a név neve*. Végigköveti a szeretett nőket megszólító névadási szokásokat a provanszál költőktől az újkor kezdetéig, és kimutatja, hogy a titkolt szerelmi viszony rejtésének módszere a költészetben a szeretett nő nevének elhallgatása, pótlása egy fantázianévvvel. Birtalan megoldása hasonló, de annyival szellemesebb, hogy nem akármilyen fantázianevet használ, hanem hölgye díszítő jelzőjét főnevesíti és változtatja ezáltal senhallá. (Az eljárás gyakori a világgöltészetben a provanszál kort megelőzően is: Catullus Lesbiája is beszélő név, jelentése: lesboszi, Beatrice boldogot jelent, Laura babért stb. Balassi és Csokonai is használ álnevet, s a Léda is a „név neve”.) Birtalan Tengerszín szeműje az általánosnál gazdagabb jelentésű.

Álmok és rémálmok

A megélt élet utólag mintha nem tartoznék a valóság terebélyébe. Nyomait máshol találja meg a költő.

volt egy *álmom*
leéltem vele egy életet
mosolyogató

talán
de olyan szép volt mint a ma esti hold
erzsébet felett

...

volt egy álmom
hogy muszáj boldognak lenni
mint parázsban sült krumpli melegét fújni

(B 134–136)

A felforrósodott éghajlat beköszöntekor Afrikába képzelem magát: a fojtó levegőben, a felizzott porban idegen vándor. „Valóságba lép az álom” – mondja, „lát a szem de a szív nem érti”: az álom képekben jelenik meg, érzelmileg távol marad az idegen tájtól.

amíg tart az álom

Az álom viszont segít emlékezni, s ha már az álom is halványul, féltő, hogy elillan az emlék: „mit hazudozzak / mély álmomban ér csak utol a hangod / arcodra alig emlékszem / megfoghatatlanná / szívárványmesszivé lettél” (B 122). Álomban találkozni, érintkezni addig jó, amíg tart az álom. De ha rémálomban jelenik meg a szeretett lény, mindig más-más alakot öltve, „belakik öt álmat”, az álmodó „nyög, sír és kiált”. Az enyhülést hozó szép álom azért nem oldja fel a bánatot: nem találhatja meg az elveszett arcot. Mintha Orpheusz szállt volna az Alvilágra Eurüdikéért – hiába: „majd vadvirág / simogató szelíd len / hullámszik át az álmon / melléd fekszem / elveszett arcod / nem sikerül exhumálnom” (J 60–61).

Álom és ébrenlét között a költő gyakran él meg harmadik típusú állapotot: a félálomban ébredést, amikor még húzza az álom, de nem is akar ébredni, mert az igazinak érzett életét álmában éli. „Balázssal mentünk / ezt megint ébrenlétben kell kikutatni” (J 82). A felébredés utáni visszaalvás, az álom kikényszerített folytatása, gyakran sikertelen. A félálomban látott képek pedig bántóak, zavarosak: „az álomfolytatás nem egyszerű / életszerűtlenek a helyzetek” (B 60); „három órakor felébredtem / (...) aztán visszafekve próbáltam folytatni a történetet / de csak derengő képen álltak / színüket vesztett terrakotta katonák // egy lány volt velem / nem Bogár nem Tengerszínsemű / mégis természetesnek tűnt mellettem léte” (J 83). Olykor a félálomok rémálomokba váltanak, úgy jönnek létre *A másodálomok*:

indulsz felébredés után elveszettbe
keresgélisz minden mocsárvilágban
hiába tudod
már semmi fölött nem rendelkezél
szárnyalsz zuhansz kapaszkodsz
elváltoznak az arcok
kifordulnak ismerős fák a földből
ággígyók sziszegve indulnak nyomodba...

(B 35)

Az álmok okozta bódultság nyomot hagy az ébrenléten is: egy félreolvasás – műrepülés helyett mélyrepülés – visszavezeti a gyerekkorba, amikor álmában szeretett repülni. A mélyrepülésnek más a jelentése – a költő borzad a gondolattól, hogy pszichológus boncolgassa. Felnőttként e repülés rémálommá válik: „*most vonatok autók törnek össze / visszavágták az angyal szárnyait* (...) vonszolom szárnyacsonkjaim / ég ura nem hagyhatom el a földet / ez a mélyrepülés mondogatom” (B 56).

Berény Róbert: Alvó nő

Álmában a főváros képeit is látja: idegenül téblábol az átépített Moszkva téren, a villamosok is idegenek-furcsák. A Moszkva tér mindig *Kalef* marad. (B 73) Az álomban látott háromlábú ló érhetetlenül közel kerül hozzá – sántaságával, bicegésével a költő hasonmása: „a háromlábú ló kicsit teátrálisan / elém formázta életemet” (B 74).

valami realitás

A félmók és rémálomok értelmezéséhez a hetvenéves költő már nem keresi az álmoskönyvek magyarázatait; önmaga próbál összerakni a képekből valami realitást, de „az utolsó képsor annyira irreális / hogy távolléted a valóságtól igazolható” (J 94). S hogy egy szépnek, intimnek, kedvesnek induló álom miképpen fordul át félelmetesbe, arra mesteri példa:

én meg kerestem az ágyat
rendet akartam rakni
helyet csinálni a fehércsillagos kék pongyoládnak

de ahogy bejöttél már nem volt rajtad az arcod

(J 89)

E hosszú álomleírást oldottabb szakasz zárja, végén az egyik legszebb négy sor:
talán tavaszt is álmodok
fényeset
ahol gyöngülő szívemhez
hízkelnek a kaktuszok

(J 92)

„Nem teremthetek neked tetsző rendet” (J 12)

Már a születés kijelölte az életutat: „vagyok mert elrendeltetett / egy félelemteli ölelés összeterelje a sejteket / s lételemet meghatározza egy vécelánc hossza” (J 12). Sorsának kulcsszavai e néhány sorban: „félelemteli” – az egész élet; „ölelés” – a gyönyörű szerelmek; és a vécelánc okozta kisebbségi érzés, mely később áttérjed a testmagasságról az önértékelésre. A „félelemteli ölelés” gyümölcse háborús körülmények között jön világra („Anna szövőszék mellől ment szülni a gizellába”), az őket befogadó Tánczos néni „férje kinn maradt a Donnál”. A háborús idők krónikáját a férfi-Birtalan az idők távolából gyönyörű *hosszúversben* írja meg, a cím: *Éposztalan idők maskarájában* – Juhász Ferenc műfaj-meghatározását veszi át, bravúros ötlettel: Juhásznál az éposz az epikus hőskölteményt eszményül kitűző hosszúvers neve, Birtalan éppen a lényegtől, az eposzi hősiességtől fosztja meg versét. (B 26–28)

Kisgyerekként a világgal ismerkedés egy térképpel kezdődött, és meg kellett tanulni a térkép szolgáltatta igazságot: „irigyeltük kik nagyszülőkhöz mentek nyáron / mi / túl hetedhét határon / a kettétépett Kogutowitz Manó-térképet néztük / keresve holnemvoltban merre van Kőröspatak Marosbogát / és meg kellett szeretni ami volt / a kistenyerhazát” (J 11).

Később, ha nem is cselekvő részese a történelemnek, de felnőtt tudatú átélője, aki minden kis momentumot rögzít emlékezetében. Helyszíneket, tárgyakat, hangulatokat:

rohangáltam a hosszú sor mellett
a kenyérgyári kultúrterem vasajtajánál
ott mentünk be ha bál volt ha vetítettek
ott adták ki a kenyeret

...

októbert vég sütött a nap
oldalamon pisztolytáska
hulladékanyagból szabta Jóska

...

hol a pisztolytáska
anyu Jóska a kenyérgyár
én még úgy teszek mintha élnék
szabadon
jaj szabadon
hívogat sok látványpékség
hűl minden

mint a forradalom

(J 20–21)

romhalmazvilágom
gyönyörű gyerekkor
lánctalprekviemmel
ezerkilencszázötvenhatból
fölszobzott utcák
tankok égnek

...

megváltó híreket várunk
míg ájulásba sodor a novemberi este
s Szolnokon meghágva a forradalmat
munkás-paraszt kormányt avatnak

...

rendet csináltak rendet
teli börtönök rejtegettek
akasztófa-csendet

...

néhány kötéllel elintézték a forradalmat
kitartással mindent meg lehet szokni
egy nemzet tanult *ellen*– helyett ötvenhatozni
szent szabadság legyen a neved áldott
elzúgtak Európa hallgat

Fintor, gúny is éri ezt a tanulékony nemzetet: „rázta seggét a szocializmus”; „vettünk részletre Tavasz tévét (...) *szerezni kell* / rengeteg halál után a békét” (J 42–43).

Szobotka Imre: Ablakban

Birtalan életét – mint mindannyiunkét – korszakokra osztja a történelem. Az első fordulópont 1956, a következő 1989. A két dátum közt eltelt idő egy generációnyi, és éppen ez a legfontosabb a költő életében. Kortársa vagyok, ezért érint olyan mélyen az alábbi szakasz: „harminchárom év / megtalált elhagyott szerelem / azt mondjátok *korszak* / az a harminchárom év volt mindenem / fiatalság élet / amit most elsíbolnak / szégyenkezve hallgatom / miket beszélnek / ámulok hogy fogynak a gazok / szaporodnak a jók a szépek / vannak millióan / azt a harminchármat ki lopta el / hol van”. És a folytatásában ott van a dac, az *akkori korszak* igazolása: „a ma nem mondhatja / hogyan volt az akkor / örültünk szerettünk / akárhogy is / éltünk / felülírható-e / harminchárom évünk” (J 44-45).

A *mában* se fény, se ünnep, se jókedv. Birtalan felölti a sírásó szerepét:

Most mit mondjak Yorick
szar ez az egész

...

az ifjú dán
puffasztott rizs lett
tűnnek a koponyák az asztalokról
megöregedve se lettem bölcsebb
valahogy nem jön soha jobb kor

(B 18–19)

Az első kötet tömör mondata – „ez a világ nem rám szabott” (R 7) megmarad alaphangulatként. Ám van, hogy a bölcs felülkerekedik a fájdalmas költőn: „csak egyén külön boldogulásából épülhet egészségesebb / vírusoknak ellenállóbb társadalom” (J 75). De a tézist keresztülhúzza a keserű meggyőződés: „Belepiszkítva hullagödörbe rohadnak az eszmék, / erre képes ez a város, ez a gögös, múltba meredő had” (B 154), amit ugyan a Róma dicsőségének lehanyaglását letörten néző Livius szájába ad, de a „maszkos” szöveg nekünk szól.

rossz korszak

Birtalan érzékeny mindarra, ami „nem jön soha”. Sorolja is a rossz korszak tüneteit: „eltelt így-úgy hat évtized / jövőre bontják a népstadiont mit épülni láttam / *alámerül egy nyugtalan nemzet álma*” (kiem. Sz. E., B 92–93). És érzékeny a gyűlöletgerjesztő hatalmi taktikákra: „körbe üres várak / sehol az ellen / tatár török muszka / huszonegyedik század / cirkusz van se kenyér se munka” (B 42). Mindannyiunk mindennapos élménye: „egy nő megszólított / *csak sejtettem kenyérre kért* / adtam egy kétszázast vegyen *kenyért*” (J 126). És a látható valóság: „jobb Magyarország meleg ruhák / de nagyon szürke volt a kedvem / láttam fázós ölelő tenyerekben a bort / merülő kanalat gőzölgő levesben” (J 54).

Előbb idéztem Rómára célzó sorait – egy imaszerű versben a római Pantheont szólítja, nem téve különbséget istenei között, és az utolsó sorban a keresztény istent is ide hívja:

számolj vedd elő mindkét kezed
mit tettetek velem ti istenek
állok nyakamon rakás évtizeddel
vedd el keserű poharam vedd el

(B 148)

Ha meglepő is, hogy Krisztusként áll elénk, van ennek előzménye a harmadik kötet elején, de a célzás még nagyon sejtetett, nem ennyire kimondott:

Indulj, *mert az út te vagy*, s mást nem tehetsz.

(kiem. Sz. E., B 28)

A rendíthetetlenül materialista költő legszebb imája mégsem istenhez szól, hanem a nagy természetvallások urához és az egész föld felett uralkodó égitesthez: „*Mondom bizony, ma fáradt és nagyon szomorú vagyok, / de a hajnal kiűz álmaim közül. / Kelj föl, Nap, fogadj melegeddel!*” (B 28).

Bán Béla: Ülő akt

„elég ennyi év hogy értsem / magánvilágvégem” (J 108)

A férfi – főként, ha költő –, aki mellől eltávoztak a legszeretettebb nők, úgy érzi, kivetett a világból. Megmaradt az elhunytak emléke, az álmok róluk – hiányukban figyeli magát: „sokat nyom a latba a magány évtizede / a ritmussal küszködő szív magánelőadása / de racionális válaszokat / álmofejtésre nem ad az elme” (J 98). Megváltozik a látószög, olyan tárgyaknak tulajdonít jelentőséget, amikre korábban nem is figyelt. „...az a betonból hamisított elefántcsonttorony / hetedik emeletén (...) ahová a mentősök hordággal nem jutnak fel lifttel” (B 32). Betegség- és halálközpontúvá válik a világa: „az új naptárba beírtam mikor kell orvoshoz menjek / nincs más ami fontos / rendnek kell lenni rendnek” (B 67); „cipelem szörnyű elátkozott testemet / aki öleltem ölelve voltam”; „barmolják késekkel a testem” (B 68); „a lét és nemlét határán másként működnek a dolgok”; „és akarva nem akarva megjelenik / vagy *mindig is ott van* isten / nem működik a kincstári optimizmus / és egyre gyakrabban kap főszerepet a múlt idő” (B 147).

A „nem adom fel” eszközei: játék, mese és varázslat

Birtalan pontosan tudja, mit miért tesz. Ha menekülni akar mélybe húzó gondolataitól, bölcsként ad tanácsot magának: „vannak módjai az átátásnak / vegyünk egy idealizált pillanatot / meséljünk magunknak.” (J 70); „maradtak a mesék / maradt az álmok” (J 10). A legkorábbi, a gyerekkorból átmentett segítség a *mese*: „tűzből mentett könyvet hoz nekem / meséket hallgatok / ahol a szegények győznek a jók” (J 10). Választott mesebeli alteregói a ravasz, okos győztesek, „furfangos góbé / székely Naszreddin Hodzsa” (J 11). Néha még továbbmegy az én-alkotásban: „a magad világában játszol istent / persze maradhatsz a valóságban” (B 39).

Játszik a halállal is: „főpróbát tesz” meghalásból: „valami ilyen lesz ha eljön / három lépés az asztalig / még öt lépés az ágy / ne nyisd ki mondom / játsszál éjszakát / hogy nem virrad ki / játsz” (J 107).

igazi varázsének

Álmok, ifjúkor és szabadságvágy együttese adja a versrészlet felfénylő képét: „valami mindig közbejött / a bandázás a lányok // más lettem-e tőlük / megérne egy misét / varázsvilággá fényesült / a nyáresti ég / nem korholtak / az csak egy dolog úrfi / mondta apám / *ma hol vagy / legyél szabad / éj oda / ahová álmodod magad*” (J 27). Emlékezés egy varázs-jelenetre: „ma egy gyűrűre gondolok. nem temették be / az évek. varázsereje volt? talán pár másodpercig éreztem a tenyeremben, rajta az ujj melegével / fénye beragyogta a füstkoszos galériát. tőled volt / szép, a szerelmeitektől? (...) még senkinek nem adtad oda, / az ujjadról se húztad le eddig. azóta sokat / gondoltam rá, ki volt a varázsló?” (B 23). És egy igazi varázsének a szerelemért, az életért, a halál ellen: „megigézek legyen szárnyad / gyümölcsösödj ki a nyárnak // utadból szétnyitom a fákat / madarak sírjanak utánad // térdeljen eléd a holnap / haláltalanná kidalollak” (R 31).

Amiért érdemes volt élni

„Miért jöttem erre a világra, / talán mert tudtam, jössz te.” (B 80). Az élet teljességét tulajdonítja ennek a szerelemnek: „hogy minden pusztulás onnan indul / ha nem szeretsz már ha nem szeretlek téged” (R 16). A latin nyelvben van egy grammatikai szerkezet, egy igeragozási mód, aminek a neve: lehetetlen feltétel (*casus irrealis*). Ilyen *casus irrealis*-ban utal József Attila gyönyörűsége-kegyetlen versére: „menekülnék csak a *kívül-belül*-t elírták előlem”, a „*könnyű álmot ígérő este*” is inkább irodalmi emlék (Sütő András), mint igazi remény ígérete (B 114). Ezek mellett rejtettebb utalás Ady híres sorának variációja: „minden széttörik millió darabra” (B 118).

Egy magával sodró költészet költői eszközei

Birtalan versei egyszerűek, magától értetődőek, nem kell semmi mögöttest kutatnunk vagy gyanítanunk: általában egy sor egy gondolat, ahogy az ember gondolatonként vesz levegőt, úgy zárja ő is a sorokat. Ritka az enjambement. Legjellegzetesebb eszköze az ismétlődés; a szakaszok élén álló *refrénsor*, a *Hálóban* az első két szó ismétlése vagy variált ismétlődése adja a vers szerkezetét.

az éj sarkából mint a pók

...

az éj sarkából nincs tovább

...

az éj sarkában nincs a kincsem

...

az éj sarkában nincsen álom

Az első sor pók-motívuma ismétlődik az utolsó sorban: „hintázok szakadt *pókfonalon*” (J 97). A leggazdagabb refrénsor-kezelés az *Átír föloldoz* című versben olvasható: az előrefrén-sor „az ébredés átír és föloldoz” négyszer tér vissza változatlanul, ötödször, az utolsó szakaszban variáltan, szórendi változtatással („föloldoz a megíratott ébredés”, J 74–75). Alkalmazza úgy is az elő-refrénsort, hogy keretet alkot vele („olyan ez az ősz...”, B 12–13). Variált előrefrén válik a kezdő sorból azáltal, hogy a birtokos személyrag megváltozik, mintha a sorok és a szakaszok párbeszédet folytatnának egymással: „*volt egy álmom*”, ill. „*volt egy álmod*”, emellett belső sorismétlés is dúsítja a szerkezetet: „ma esti hold erzsébet felett”, ill. „mint erzsébet felett a hold”, és ennek variációi (B 134–136). Három szakaszon keresztül előrefrén, majd a negyedik szakaszban variált refrénsor („ablaknyi keretbe zárva”, ill. „kit hiába várok zárt ablak mögött”, B 66). Kedveli a keretes szerkezeteket; előfordul, hogy a keretek részletei ismétlődnek a versek belsejében (*Ilyenkor ünneptájt*, B 130–131).

zenei ihletésű

Szóhasználata is hétköznapi, és nem hiányoznak az új szavak, fogalmak, nem öncélúak a káromkodások. Ha a vers hangulata úgy kívánja, időmértékkel teszi dallamosabbá: a zenei ihletésű *Cinkeszonáta* ötödik szakaszában choriambusok és daktilikus sorok peregnek (B 59).

Schubert Ernő: Kompozíció galambbal

Az összkép

Nem verőfényes Birtalan világa – nem is lehet az: sem a külső körülmények, sem a szűkebb családi kör sorsa nem adott okot derűs, díszítettebb, könnyedebb versekre. „És mégis”. A harmadik kötet címe: *Barbármennország*, a szóösszetétel első tagja két jelentésű: utal Bartók *Allegro barbaró*jára – vallomásos versben ír erős kötődéséről: „nem tudom számomra mikor lettél / télhidegben a kályhafénynél / otthontalan bús székeknél / szívemig hogyan értél // mit mondhatok a hetven évre / nem vagy azóta / én épp annyira ide ítélve / allegro barbaróra” (B 20–21). De az ország és saját életminőségét is jelzi: „látom körben minden ugyanaz / se indulás se cél / nézek az égre / nem tudok odaképzelnéni istent / rég kihúztuk a listákról egymást” – „és ezredszerre is leszögezem / az egyetlen vagyok /

kalapács emlékét zengő üllőacél / hittem / jöttömbe a világ belerengett”. Aztán: „de elrezeg a hang az üres csarnokokból (...) de nyakamra tekeredik a csönd / értelmét veszi a szónak” (B 110–111). És egy búcsúvers: „Kartávolra ér a voltság. / Már semmi, senki nem hiányzik (...) Semmiből leszek örök semmi” – „Engedj el, barbármennysország.” De még egyszer a varázsigé: „Barbármennysország, szivárványozz! / Szórd elém csillagabrákom” (B145).

A panelház ablakából Birtalan Ferenc nemcsak a saját emlékeire lát rá – emlékeinek környezetében megelevenedik a múltunk, a „harminchárom év” szereplői, képei. Meg a harminchárom utáni évek-évtizedek sötétebb világa – közös életünk.

felső kép | Klie Zoltán: Szerelmesek tóparton